

Hvordan den norrøne forestillingen om skjebne kommer til uttrykk i komposisjon og menneskeskildring i Gisle Surssons saga

Litterær oppgave nordisk grunnfag, UiO 1993

av Knut Michelsen

Hvorfor går det nidingen godt, mens det rettskafne mennesket går fra ulykke til ulykke? De fleste religionene tumler med disse innfløkte spørsmålene. Norrøn religion gir svaret i troen på "hamingja", lykken. Mengden av "lykke" blir tildelt allerede i fødselsstunden og er unndratt individets innflytelse. Det er normene som tildeler den enkelte skjebne, og normedommen var ikke til å vende. Selv gudene (æsene og åsynjene) var bundet av nornenes dom, og disse spåkonene eller volvene lot seg verken tilbe eller blidgjøre ved blot eller andre rituelle handlinger.

Det går det gode mennesket dårlig fordi det savner "lykke". Det heter tragisk om Gisle Sursson: "Det er sagt at det ikke har vært en mer dugelig eller helhuget mann enn Gisle, likevel ble han ikke noen lykkemann." Lykketroen henger sammen med et større og viktig kompleks innen norrønt trosliv som sammenfattende kalles "skjebnetro". Troen på at skjebnen er fastlagt en gang for alle, rommer alltid en mulighet for passivitet: Det går som det går, fordi det er slik laget. Når den norrøne skjebnetroen likevel ikke førte til fatalisme, har dette sin årsak i det dynamiske menneskeidealet. Den enkelte plikter å handle og verge sin ære selv under de mest håpløse forhold. Æresidealet krever tapperhet og mot til siste stund.

Også gudene kjemper mot nornenes dom. Når de sviker eller fører krig, og nettopp sviket er et av de sentrale begreper i denne sagaen, pådrar de seg ikke "skyld" i vår kristne mening. De er i likhet med menneskene ofre for krefter de ikke rår med. Dette viser hvilken makt skjebne- eller lagnadstroen var i det gamle samfunnet.

Uten å ta stilling til "friprosa"- eller "bokprosa"-spørsmålet må det være tillatt å operere med forfatterbegrepet i drøftingen av komposisjon og menneskeskildring i denne sagaen. Selve oppbyggingen av fortellingen er så kunstnerisk gjennomført, og på samme tid så snedig, intrigant og stram, at påstanden om en forfatter faller naturlig selv om det skulle være et

"kollektiv over flere hundre år" i det norske nybyggersamfunnet.

"Forfatteren" bruker i denne sagaen drømmer, spådommer og varsler som en sammenbindende funksjon, som et slags kunstgrep, ikke bare for å skape helhet, men også som en spenningskapende faktor. Ingen av de store og viktige hendene i sagaen kommer egentlig uventet på oss, det er ikke en slik rent ytre spenning vi snakker om. Det er oppfyllelsens spenning, den indre redselen, tragediens og det uunngåeliges skrekkblandete fryd. Men dette er jo nettopp skjebnens vesen slik vi har beskrevet den ovenfor. Særlig drømmen er et middel til å framstille skjebnetroen kunstnerisk.

Forestillingen om lagnaden som noe ufravikelig, som en ubønnhørlig makt, går som en rød tråd gjennom denne sagaen, ja den er nærmest et komposisjonsprinsipp. Over tyve frampek knyttet til "det som skal komme" fins på de knappe åtti sidene og det begynner allerede på første side i beskrivelsen av sverdet Gråsidas egenskaper. I siste kapittel fram mot Gisles fall kryr det av frampek knyttet til skjebnebegrepet. Vi er aldri i tvil om utfallet, likevel har vi som Gisle et ørlite, lønnelig håp om å tukte "nornenes dom". Skjebnen framstår ovenfor som en upersonlig makt. Den er en kraft utenfor menneskene som styrer livenes forløp, en slags ubevegelig, isnende nødvendighet, som Peter Hallberg uttrykker det i boka si "De islandske sagaer". Men skjebnen er også på en merkelig måte nedlagt i de enkelte menneskers karakteregenskaper. Og da kommer vi nettopp inn på annen del av oppgaven. Hvordan skjebneforestillingen kommer til uttrykk i menneskeskildringen i denne sagaen.

Til tross for den episke objektivisme som preger denne og alle andre islandssagaer, kan vi grovt sett dele inn persongalleriet de "gode" og de "onde", i hvert fall i venner og fiender av helten etter hvert som den sosiale utstøtelsen utvikler seg. Sagaens helt er "godr drengr", en mann som handler "drengeliga", som i sitt liv legger "drengskapr" for dagen, dvs. troskap, vennskap og spesielt troskap til ætten. Den gode "drengr" er i besittelse av "stormannslighet" (stórmennska) i alt han foretar seg, det han gjør, gjør han til gangs, det er noe romslig og storskåret over ham. Vi kommer i denne sammenheng heller ikke forbi kvinnen Aud, Gisles kone.

"Småmannsligheten" (lítilmennska), det småskårne og litt stakkarslige preger derimot Gisles

bror, Torkjell, som på en måte representerer antitesen av heltebildet i sagaen. Så å si alle frampekene knyttet til forestillingen om skjebne er representert ved de "gode". Til tross for dette, trosser de skjebnen. Og det er nettopp ved denne oppreiste, ubøyelige holdningen til lagnaden (som de vet ikke kan omstøtes), det er nettopp ved denne at de får "røynt eggen i mennesket" eller testet sitt troskapsideal. Jeg tenker da spesielt på de som hjalp Gisle i alle årene han levde fredløs, og på de som nettopp lot være å hjelpe bl.a. pga. Torgrim Nevs seiding eller skjebnevarsling: Det ville gå dem ille hvis de prøvde. Men den gode "dreng" prøver som sagt likevel, trosser skjebneveven og spådommene, og denne karakteregenskapen er ikke nødvendigvis knyttet til graden av sympatiske trekk ved personen. Bonden Rev og kona hans er eksempel på det. Lagnaden kan det norrøne menneske gjøre lite med, men: "ordstirr/deyr aldregi/hveim er sér góðan getr" (fra Håvamål). Ettermålet, eller det gode ettermålet er sterkt knyttet til de gjeldende normer for hederlig adferd som rådde i sagatidens Island.

Hele tiden påpeker "forfatteren" i sagaen at Gisles fiender fikk lite heder av sine gjerninger og dermed også et dårlig ettermåle. Gisle stiger mens han faller, mens vanæren umiskjennelig brer seg blant fiendene hans. Mens Gisle kaver i utlegd med sine feberdrømmer, sprader broren omkring i sin russerlue. Til tross for at han vet at Gisle er en stor sanndrømmer, bryr han seg tilsynelatende verken om skjebnen, ettermålet eller slektsfølelsen. Det gikk da både ham og ettermålet dårlig.

En sammenlikning av Gisles forhold til skjebnen ved fortellingens begynnelse og slutt kan også være av interesse. Fra å være en ren ytre faktor han likevel tar meget alvorlig i begynnelsen, tar skjebnen mer og mer bolig i ham, og på denne veien til forsoningen med sitt eget endelikt sveiper han gjennom hele følelsesregisteret fra sinne, redsel, håp, avmakt, bønn om hjelp, ja til og med skuespillet og latteren er han innom der han sitter og spiller tulling i båten på flukt fra sine forfølgere. Gjennom alle disse prøvelsene som utlegdtiden representerer ser vi hvordan han vokser som menneske til tross for sin miserable tilstand. Til slutt ser han døden trøstig i møte, likner mer og mer en kristen martyr. Han legger veien åpen for sine drapsmenn og der på berghammeren i kamp med sine motstandere får han til og med humoren tilbake: Aud slår en av drapsmennene over hånda med trelurken og Gisle kommenterer tørt at han ikke visste at han var så godt gift.

Men flere spørsmål knyttet til skjebneforestillingens påvirkning av de menneskelige karakteregenskaper står igjen å besvare. Og alt er ikke så opplagt som i dette venne- og fiendebildet som her er forsøkt risset opp. Hvorfor er helten og hovedpersonens venn, Vestein, så passiv, hvorfor legger han seg til så lagelig for hogg når alle advarer ham på veien til Haukadal? Han ignorerer t.o.m. fosterbrorens påbud. Fordi han ikke er av Gisles støpning? Enda vanskeligere er det å forstå Gisles passivitet ved drapet på Vestein. Han bryter jo fosterbrorskapseden (eller oppfyller den for sent). Her er det ikke engang forsøk på kamp mot skjebnemaktene. Hadde fortellingen stoppet her, hadde både Vestein og Gisle fått et slett ettermæle og ettertiden en islandssaga mindre. Det viser kanskje hvor nært forestillingen om skjebne er knyttet til ordet, kvadet, fortellingen, og disses kompositoriske og skildrende muligheter i en tid da folk hadde tid nok til ikke å forsnakke seg eller henfalle til løst TV-prat.

Forøvrig er det min mening at Gjest Oddleivssons rolle i denne sagaen ikke kan overvurderes nok, og dette til tross for at han bare er nevnt noen få ganger i løpet av historien. Hadde det ikke vært for hans klarsyn inn i skjebnens mørke irrganger, hadde vi i dag sju hundre år senere ikke vært beriket med denne skjebnetunge men likevel spretne kriminalfortellingen.
